

ТЕМА № 3. ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

- 1. Поняття, значення і класифікація засад кримінального провадження.**
- 2. Конституційні засади кримінального провадження.**
- 3. Інші засади кримінального провадження.**

1. ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.

Поняття, значення і класифікація засад кримінального провадження.

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) вперше закріпив в окремій главі засади кримінального провадження. Така позиція законодавця показує, наскільки він надає велике значення основним положенням кримінального процесу. Проте КПК не визначив чітко саме поняття «засади кримінального провадження».

Не має однозначного визначення це поняття і в юридичній літературі. Існує декілька точок зору. Зокрема, М.Л. Якуб, М.М. Михеєнко та інші визначають принципи (засади) кримінального процесу як такі основоположні засади, які закріплено в законі. П.І. Репешко та інші науковці, крім закріплених в законі, відносять до них також ті, які не дістали такого закріплення в правових нормах, але впливають з них. В.М. Савицький, В.Т. Томін та інші визначають принципи (засади) кримінального процесу – це такі положення та керівні ідеї, які не потребують обов'язкового законодавчого закріплення та оформлення.

Найбільш обґрунтованою є позиція доктора юридичних наук професора М.М.Михеєнка, який в основу визначення поклав таку сукупність властивостей: 1) це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів; 2) принципи виражають панівні в даній державі політичні і правові ідеї, які стосуються завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних провадженнях; 3) вони повинні бути закріплені в нормах права; 4) принципи повинні повністю діяти у всіх або кількох стадіях процесу і обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду; 5) порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення у кримінальному провадженні і обов'язково тягне його скасування.

Виходячи з цих критеріїв, М.М.Михеєнко визначає **засади (принципи) кримінального процесу** як закріплені в законі й панівні в державі політичні і правові ідеї щодо завдань і способу здійснення судочинства в кримінальному провадженні, які визначають спрямованість і побудову кримінального процесу в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у кримінальних провадженнях.

Засади виражають домінуючі в державі політичні та правові ідеї, які стосуються завдань, способу формування і здійснення кримінального провадження, тобто положення, які визначають головні, найважливіші моменти устрою й діяльності суб'єктів кримінального провадження.

Вони також відображають міжнародно-правові стандарти кримінальної процесуальної діяльності, що передбачені у Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права.

Засади кримінального провадження діють в усіх стадіях процесу, взаємопов'язані між собою і утворюють певну систему. Вони служать гарантією правосуддя, забезпечення прав та законних інтересів учасників процесу. Велике значення мають при подоланні прогалин у законі.

Кожна з засад кримінального процесу, не втрачаючи своєї індивідуальності і юридичної значимості, тісно взаємодіє з іншими, що дає можливість говорити не про арифметичну сукупність їх, а про систему.

За своїм змістом, сферою застосування засади кримінального процесу розрізняються між собою. Але це не дає підстав для поділу їх на основні і другорядні. Всі вони взаємодіючи один з одним сприяють досягненню цілей кримінального провадження. При цьому не подавляють інші засади, а сприяють здійсненню один одного. Закон встановив такі положення, коли застосування однієї з них не заважає дії іншої. Разом з тим існують і винятки майже з усіх засад (крім законності і презумпції невинуватості). Але вони не перекреслюють дію самої засади бо у противному разі перетворили б її на протилежну, конкуруючу засаду.

Засади кримінального провадження складають певну систему. В ній в першу чергу доцільно виділяти конституційні засади, тобто ті, що закріплені в Основному законі держави – Конституції як такі, що мають особливе політичне і юридичне значення. До них належать: 1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність перед законом і судом; 4) повага до людської гідності; 5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканість; 6) недоторканість житла чи іншого володіння особи; 7) таємниця спілкування; 8) невтручання у приватне життя; 9) недоторканість права власності; 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; 13) забезпечення права на захист; 14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; 15) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 16) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 17) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; 18) мова, якою здійснюється кримінальне провадження.

Крім конституційних засад існують і інші засади, які закріплені в нормах кримінально-процесуального закону. До них відносяться: 1) безпосередність дослідження показань, речей і документів; 2) публічність; 3) диспозитивність; 4) розумність строків.

Відповідно до ч.2 ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у частині першій цієї статті, з урахуванням особливостей, встановлених законом.

Сторона обвинувачення зобов'язана використати всі передбачені законом можливості для дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого (зокрема, прав на захист, на доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя) у разі здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*).

2. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Конституційні засади кримінального провадження.

Засада верховенства права – це кримінально-процесуальне положення, яке полягає в тому, що людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Дана засада закріплена в ст. 8 Конституції України та ст. 8 КПК.

Суть верховенства права та його складові частини розкриті у доповіді «Про верховенство права», прийнятій на 86 пленарному засіданні Венеціанської комісії 22-26 березня 2011 року. Це: 1. доступ до закону; 2. вирішення питання про юридичні права повинно здійснюватися на основі закону, а не за розсудом; 3. рівність перед законом; 4. влада повинна реалізовуватися відповідно до закону, справедливо та розумно; 5. права людини повинні бути захищені; 6. повинні бути наявні засоби для врегулювання спорів без невинуватених витрат та відстрочок; 7. наявність справедливого суду; 8. держава повинна дотримуватися своїх зобов'язань як у рамках міжнародного, так і національного права.

У сфері кримінального провадження особливу актуальність набуває такий елемент верховенства права як пріоритетність прав людини, оскільки специфіка діяльності державних органів під час кримінального судочинства передбачає у деяких випадках суттєвого їх обмеження. Саме тому у ст. 8 КПК закріплено, що людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями.

Принцип верховенства права означає, що у правовій державі має панувати закон, а не інтереси осіб, у руках яких у певний момент перебуває влада; функції держави полягають у регулюванні відносин між усіма суб'єктами права на основі закону. Суд не повинен так тлумачити закон, щоб він несправедливо обмежував права і свободи особи.

Однією з гарантій здійснення цього принципу є чітке, зрозуміле і прозоре закріплення правил і процедур здійснення кримінального провадження. Порушення процесуальної форми тягне за собою негативні наслідки для осіб, які ведуть процес і дає можливість застосування відповідних санкцій відновлюваного характеру.

Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Оскільки міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є одним з джерел кримінального процесу, то їх положення повинні застосовуватися нарівні з національним законодавством. При цьому Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях тлумачить основні положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. На необхідність судам керуватися практикою Суду як джерелом права вказано у ст.

17 Закону України від 23.02.2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

В той же час сучасний розвиток правової системи України показує, що практична реалізація принципу верховенства права бажає кращого. Насамперед, поширеним явищем є нерозуміння самого принципу верховенства права, його ототожнення з радянським принципом верховенства позитивного закону. Іноді застосовуються закони, які порушують природні права і свободи людини. Є випадки коли вони не знайшли своє відображення у законодавчих чи підзаконних актах. А якщо такі права і передбачені у законодавстві, то відсутній механізм їх реалізації.

Утвердженню принципу верховенства права не сприяє і відсутність належних інституційних механізмів його забезпечення. На відміну від багатьох інших європейських країн, громадяни в Україні не мають права безпосереднього звернення до Конституційного Суду із скаргою на закони, які звужують їх конституційні права або суперечать Конституції.

Засада законності – це вимога під час кримінального провадження точно і неухильно застосовувати судом, слідчим суддею, прокурором, керівником органу досудового розслідування, слідчим, іншими органами державної влади закони, дотримуватися (виконувати) всіма іншими суб'єктами кримінального провадження, державними і недержавними установами й організаціями, посадовими особами, громадянами положення Конституції України, законів і відповідних нормативних актів.

Винятків з цієї засади немає. При цьому в кримінальному судочинстві мова йде про необхідність виконання всіх норм і правил, які передбачені законом. В протилежному разі можливе зловживання осіб, що ведуть процес.

Ця засада є загальноправовою. Вона є складовою частиною верховенства права. Проте в кожній з галузей права має свої специфічні риси. Ст. 2 КПК України передбачає як одне з завдань кримінального судочинства забезпечення правильного застосування закону.

Зміст засади законності кримінального провадження полягає, в тому, що:

1. Під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК, міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.

2. Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

3. Закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить КПК.

4. У разі якщо норми КПК суперечать міжнародному договору України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору.

5. Кримінальне процесуальне законодавство застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

6. У випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, встановлені ч. 1 ст. 7 КПК.

Засада законності діє в усіх стадіях кримінального процесу, відноситься до всіх процесуальних рішень, які приймаються під час кримінального провадження, інтегрується з іншими засадами кримінального процесу, є обов'язковою для всіх суб'єктів. При цьому якщо докази отримані з порушенням прав та свобод людини, вони є недопустимими.

Серцевиною діяльності органів, які ведуть процес, є забезпечення режиму законності, суворого виконання законів і підзаконних актів, захисту прав і законних інтересів громадян. Вся їх діяльність повинна бути пронизана законністю. Рух кримінального провадження із однієї процесуальної стадії в іншу може здійснюватися лише на підставі закону і в суворо визначеній послідовності. У разі виявлення порушень закону забезпечується вжиття заходів щодо усунення їх.

Тільки завдяки законності може бути встановлена істина по кримінальному провадженню, а також всі обставини вчиненого правопорушення та ті, які характеризують особу правопорушника. При цьому відповідно до засади повинна бути не порушена відповідна процесуальна форма та процедура.

Особливості реалізації засади законності в кримінальному провадженні полягають в тому, що: по-перше, кримінальний процес, як діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду, докладніше регламентований законом, ніж будь-яка інша державна діяльність, без чого неможливе розкриття злочинів, викриття винних та їх справедливе покарання; по-друге, в кримінальному процесі на органи досудового розслідування, прокуратуру та суд покладено обов'язки з розслідування та вирішення кримінальних проваджень, для чого ці органи наділяються владними повноваженнями та правом застосування примусових заходів у випадках та порядку, прямо передбачених у законі; по-третє, на органи досудового розслідування, прокуратури та суду покладено обов'язок з роз'яснення та забезпечення прав та законних інтересів усіх громадян, які беруть участь у судочинстві, а також із правильного здійснення ними своїх процесуальних обов'язків, що передбачено законом.

Гарантіями реалізації принципу законності є можливість у випадках передбачених законом (а це, як правило, реакція на суттєве порушення прав та законних інтересів учасників процесу) оскарження прийнятих рішень, скасування в передбаченому законом порядку постанов, ухвал, вироків, що приймаються по кримінальному провадженні.

Засада рівності перед законом і судом.

У національному законодавстві є низка положень, що стосуються рівності усіх учасників процесу. Перш за все це передбачено частинами 1, 2 ст. 24

Конституції України, відповідно до яких: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Крім того, ч. 2 ст. 21 Конституції України закріплює засаду невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини, відповідно до якої не допускається не тільки відчуження прав і свобод, якими людина володіє, а й обмеження їх змісту, створення перешкод для їх реалізації тощо. У ч.3 ст.129 Основного закону держави проголошується, що рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом є однією із основних засад судочинства.

На рівні міжнародного права відзначається, що всі люди народжуються вільними й є рівними за своєю гідністю та правами (ст. 1 Загальної декларації прав людини). Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти один щодо одного в дусі братерства. Кожна людина має всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища (ст. 2).

Згідно зі статтею 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, всі особи є рівними перед судами і трибуналами.

Саме на ці положення орієнтуються всі держави світу у кодифікації свого законодавства.

Ст. 10 КПК України передбачає, що не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками. У випадках і порядку, передбаченому КПК, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями.

Законодавець не обмежився конкретним переліком обставин, що не можуть бути підставою для порушення рівності громадян перед законом і судом, а передбачив, що до них можуть бути віднесені і «інші ознаки». Таким чином, жодна обставина не може бути законною підставою для порушення рівності суб'єктів кримінального провадження перед законом і судом.

У п.10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 01.10.1996 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» роз'яснено, що конституційні положення про законність судочинства та рівність усіх учасників процесу перед законом і судом зобов'язують суд забезпечити всім їм рівні можливості щодо надання прав на дослідження доказів, заявлення клопотань та здійснення інших процесуальних прав.

Рівність учасників кримінального провадження перед законом означає: 1. наявність рівних прав і обов'язків щодо участі у процесі і відстоюванні своєї позиції; 2. до всіх застосовується одне й те ж кримінальне і кримінально

процесуальне законодавство; 3. суд зобов'язаний не надавати будь-яких переваг, що не обумовлені законом, будь-якому учаснику провадження.

Як гарантія здійснення цієї засади у ст.161 КК України передбачена кримінальна відповідальність за обмеження у процесуальних правах залежно від расової і національної ознак.

В той же час, у кримінальному процесуальному законодавстві встановлено додаткові гарантії деяким учасниками провадження (іноземці, неповнолітні, особи з фізичними і психічними вадами, особи, що мають статус недоторканості, тощо). Проте таке законодавче закріплення не можна розглядати як порушення засади, оскільки воно обумовлено особливостями правового статусу таких осіб.

Необхідно зазначити, що рівність суб'єктів кримінального провадження перед законом зовсім не означає, що всі вони мають однакові між собою права. Цю рівність слід розуміти як рівність прав однопорядкових суб'єктів, передбачених гл.3 КПК України та положеннями низки інших законів України (наприклад, «Про прокуратуру», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Таким чином, наприклад, всі підозрювані, обвинувачені мають однакові між собою права, але ці права не збігаються з правами цивільного позивача або захисника.

Засада поваги до людської гідності. Засада відображає комплекс положень Конституції України: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3); ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню (ст. 28); кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 55); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68).

Названі положення Конституції України відповідають засадам міжнародно-правових актів, в яких передбачено захист прав і свобод людини під час кримінального провадження.

Зміст засади (ст. 11 КПК) полягає в тому, що:

1. Під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи.

2. Забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність.

3. Кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження.

Перелічені вимоги закону спрямовані перш за все на попередження будь-яких зловживань зі сторони осіб, які наділені правами застосовувати відносно учасників кримінального процесу заходи забезпечення кримінального провадження та слідчі (розшукові) дії, що обмежують права і свободи людини.

При цьому є недопустимими будь-які катування, жорстоке поводження, приниження гідності особи, примушення до дій, які принижують людську гідність.

Ця засада кримінального судочинства втілюється в життя в інших нормах КПК, які регламентують окремі процесуальні дії. Так, обшук особи може проводити лише слідчий тієї ж саме статі (ч. 5 ст. 236 КПК). При освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я (ч.4 ст.241 КПК). За необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів. Зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду (ч.2,4 ст. 241 КПК), проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода (ст. 240 КПК).

Крім цього, особі, яка залучена у сферу кримінального процесу, надається право захищати всіма способами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи і законні інтереси, порушені під час кримінального провадження.

Засада забезпечення права на свободу та особисту недоторканність означає, що під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, інакше як на підставах та в порядку, передбачених КПК.

Кожен, кого затримано через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення або інакше позбавлено свободи, повинен бути в найкоротший строк доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання, іншого позбавлення свободи та подальшого тримання. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого судового рішення про тримання під вартою.

Про затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб, а також про її місце перебування має бути негайно повідомлено її близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи в порядку, передбаченому КПК.

Кожен, хто понад строк, передбачений КПК, тримається під вартою або позбавлений свободи в інший спосіб, повинен бути негайно звільнений. Затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб, здійснене за відсутності підстав або з порушенням порядку, передбаченого законом, тягне за собою відповідальність, установлену законом (ст. 12 КПК).

Право на свободу і особисту недоторканність є одним із основних прав особи, яке гарантується як міжнародно-правовими актами про права людини, так і Конституцією України, Кримінально-процесуальним кодексом.

Ст. 5 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини передбачає, що жодна людина не може бути позбавлена волі інакше, ніж відповідно до процедури, встановленої законом.

Аналогічні вимоги встановлені ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і більш детально висвітлені у Зводі принципів захисту всіх осіб, що підлягають затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі.

Подальший розвиток міжнародно-правових стандартів знайшов своє відображення у ст.29 Конституції України.

Ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду, крім випадків, передбачених законом (ст.207 КПК). Кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-кого: 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, або 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні. Кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (службовою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав відповідну особу в порядку, передбаченому частиною другою цієї статті, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує (ст. 208 КПК).

Позбавлення волі як кримінальне покарання може призначатися лише за вироком суду.

Прокурор зобов'язаний негайно звільнити кожного, хто незаконно позбавлений волі або тримається під вартою понад строк, передбачений законом чи судовим вироком. Крім того, згідно із законом, завідомо незаконні арешт, затримання або привід, а також винесення суддями завідомо неправосудних вироків, ухвали чи постанови тягнуть кримінальну відповідальність.

Кримінальним процесуальним законодавством України встановлено додаткові гарантії недоторканності певних осіб. Це Президент України, недоторканність якого як глави держави передбачена ч. 1 ст. 105 Конституції України. Відповідно до цього конституційного положення особа, яка на законних підставах виконує повноваження Президента України, може бути взята під варту або проти неї може бути почато досудове розслідування лише після того, як вона буде усунута з поста в порядку імпічменту.

Відповідно до Конституції України без згоди Верховної Ради України не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані (взяті під варту) народні депутати України (ч. 3 ст. 80 Конституції України); затримані чи заарештовані судді до винесення обвинувального вироку суду, у тому числі судді Конституційного Суду України (ч. 3 ст. 126, ст. 149 Конституції України).

Засада недоторканності житла чи іншого володіння особи полягає у тому, що не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених КПК (ст. 13 КПК).

Ст. 32 Конституції України гарантує недоторканість особистого і сімейного життя, складовою частиною якого є недоторканість житла чи іншого володіння особи. Оскільки ці конституційні права взаємопов'язані, то недоторканість житла чи іншого володіння особи означає не тільки неможливість входу до нього без дозволу особи, що в ньому проживає, але і нерозголошення даних особистого життя, недоторканість особистих речей та майна.

При цьому під житлом закон розуміє будь-яке приміщення, що знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного чи тимчасового проживання в ньому, а також всі складові частини такого приміщення. Під іншим володінням особи розуміється транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи (ч. 2 ст. 233 КПК).

Єдиною законною підставою для проникнення в житло проти волі осіб, які проживають у ньому, є положення ч. 2 ст. 30 Конституції України, яка передбачає необхідність для цього вмотивованого рішення суду.

Стаття 30 Конституції України допускає у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливість іншого, встановленого законом, порядку проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку. Виходячи з цих положень Конституції України ч. 3 ст. 233 КПК України дозволяє у вказаних випадках проведення обшуку житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання

згідно з вимогами ст. 234 КПК, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 254 КПК.

На цих же конституційних засадах ґрунтуються положення п. 15 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про міліцію», що надають право працівникам міліції входити безперешкодно у будь-який час доби до житла чи іншого володіння особи, яка перебуває під адміністративним наглядом, з метою перевірки виконання встановлених для неї судом обмежень. Підстави для того, щоб увійти в чуже житло, у тому числі проти волі осіб, які в ньому проживають, передбачаються також Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та деякими іншими законами.

Засада таємниці спілкування є формою втілення у кримінально-процесуальне законодавство положень статей 31 Конституції України, а також узгоджується із ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, яка передбачає:

1. Ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його життя або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію.

2. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання чи таких посягань.

Таким чином, право особи на таємницю спілкування тісно зв'язане з правом на невтручання у особисте і сімейне життя. Але не обмежується тільки цим, бо поширюється і на сферу службових, ділових та інших суспільних відносин.

Спілкування – це передача інформації від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою технічних засобів. Воно є приватним, якщо інформація передається та зберігається за таких фізичних чи юридичних умов, при яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від втручання інших осіб (ч.3 ст. 258 КПК).

У параграфі 2 «Втручання у приватне спілкування» глави 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії» в ст. 258 зазначено, що ніхто не може зазнавати втручання у приватне спілкування без ухвали слідчого судді, за винятком випадків проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді, передбачених ст. 250 КПК.

Прокурор, слідчий за погодженням з прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на втручання у приватне спілкування в порядку, передбаченому ст. 248-250 КПК, якщо будь-яка слідча (розшукова) дія включатиме таке втручання.

У разі постановлення слідчим суддею ухвали про відмову у втручанні в приватне спілкування нове клопотання може бути подане прокурором, слідчим лише з новими відомостями.

Втручання в приватне спілкування є:

- 1) аудіо-, відеоконтроль особи;
- 2) арешт, огляд і виїмка кореспонденції;
- 3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж;
- 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем.

Мета втручання у спілкування – виявлення та запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину. Умова його застосування – є неможливість у інший спосіб досягти названої мети. Легітимність втручання – наявність ухвали слідчого судді апеляційного суду.

Використовувати інформацію, отриману в результаті втручання у спілкування, можна лише для вирішення завдань кримінального провадження.

Відомості (інформація) та її носії, в разі їх невикористання у кримінальному провадженні або які прокурор не визнає необхідними для подальшого розслідування, повинні бути невідкладно знищені на підставі його рішення (ст.255).

Втручання у приватне спілкування захисника, священнослужителя з підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, виправданим заборонене.

Засада невтручання у приватне життя (ст. 15 КПК). В ст. 32 Конституції України закріплено, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Відповідно до рішення Конституційного Суду № 2-рп/2012 від 20.01.2012 року, інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень. Така інформація про особу є конфіденційною. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Як відзначається у названому рішенні «неможливо визначити абсолютно всі види поведінки фізичної особи у сферах особистого та сімейного життя, оскільки особисті та сімейні права є частиною природних прав людини, які не є вичерпними, і реалізуються в різноманітних і динамічних відносинах майнового та немайнового характеру, стосунках, явищах, подіях тощо. Право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб».

Збирання, використання, поширення інформації про приватне життя можливе тільки за згодою особи.

Разом з тим, КПК передбачає можливість обмеження такого положення у випадках: 1. коли це необхідно для інтересів національної безпеки, економічного добробуту, прав людини, а також для запобігання заворушенням чи злочинам; 2.

ці випадки повинні бути передбачені в КПК, тобто закріплена процесуальна процедура обмеження права на недоторканість приватного життя.

Законодавцем встановлені також гарантії несанкціонованого розголошення отриманої інформації. Вона не може бути використана поза завданнями конкретного кримінального провадження. Тому не може бути використана інформація про приватне життя особи, отримана в сфері кримінального процесу, в інших сферах суспільного життя. Кожен, кому стала відома така інформація, зобов'язаний запобігати її розголошенню.

Так, під час проведення обшуку слідчий не повинен розголошувати особисті сторони життя обшукуваного та інших осіб, які стали відомі йому під час проведення зазначеної слідчої дії.

Засада недоторканості права власності. Стаття 41 Конституції України передбачає, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Зміст даної засади полягає в тому, що:

1. Позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому КПК.

2. На підставах та в порядку, передбаченому КПК, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення (ст. 16, 167-169 КПК).

Суть засади проявляється у гарантуванні державою неможливості втручання з її боку або з боку осіб у здійснення власником своїх повноважень, перешкоджанні перспективі протиправного позбавлення власника його майна, недопустимості дій, які суперечать інтересам власника.

Разом з тим, законом передбачена і можливість позбавлення чи обмеження права власності під час кримінального провадження, але за умови: 1. прийняття рішення тільки судом; 2. мотивованості такого рішення; 3. ухвалення рішення за процедурою, яка передбачена КПК.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним його майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення.

Тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони:

1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди;

2) надані особі з метою схилити її до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи як винагорода за його вчинення;

3) є предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з їх незаконним обігом;

4) набуті в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходи від них, або на які було спрямоване кримінальне правопорушення.

Тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу в порядку, передбаченому ст. 207, 208 КПК. Кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно. Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом.

Тимчасове вилучення майна може здійснюватися також під час обшуку, огляду. Слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол. Після тимчасового вилучення майна уповноважена службова особа зобов'язана забезпечити схоронність такого майна в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Тимчасово вилучене майно повертається особі, у якої воно було вилучено:

1) за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення майна безпідставним;

2) за ухвалою слідчого судді чи суду, у разі відмови у задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна.

3) у випадках якщо клопотання слідчого, прокурора на арешт тимчасово вилученого майна подано пізніше наступного робочого дня після вилучення майна (ч.5 ст. 171 КПК) та якщо ухвалу про арешт тимчасово вилученого майна слідчий суддя, суд постановляють пізніше сімдесяти двох годин із дня надходження до суду клопотання (ч. 6 ст. 173 КПК).

Шкода (як матеріальна, так і моральна), завдана особі в результаті незаконного накладення арешту на майно чи його незаконної конфіскації підлягає відшкодуванню на підставі ст.130 КПК та Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

Засада презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини.

Ця засада закріплює одне з основоположних правил демократичної, правової держави у сфері кримінального судочинства. Знайшовши своє втілення в Конституції України (ст. 62), вона має найважливіше значення для захисту

прав і законних інтересів осіб, що беруть участь у кримінальному процесі, впливає на законотворчий процес.

У ч. 1 ст. 62 Конституції України сформульована презумпція невинуватості, відповідно до якої особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Відповідно до ст.17 КПК юридичний зміст цієї засади полягає у тому що:

- ніхто не зобов'язаний доводити свою винуватість у вчиненні кримінального провадження або меншу винуватість, або наявність обставин, що виключають кримінальну відповідальність особи;

- обов'язок доведення винуватості особи покладено на слідчого, прокурора, а у справах приватного обвинувачення – на потерпілого;

- заборонено перекладати обов'язок доведення на обвинуваченого, домагатися його показань шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів;

- обвинувачення не може ґрунтуватися на засадах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях;

- усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь;

- факт притягнення особи до участі у кримінальному провадженні як підозрюваної, обвинуваченої, обрання щодо неї запобіжного заходу не повинні розцінюватися як доказ її винуватості;

- до остаточного вирішення кримінального провадження й офіційного визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення з нею не можна поводитися як з винною, а також публічно, в засобах масової інформації та в будь-яких офіційних документах стверджувати, що ця особа є злочинцем.

Названі положення не тільки позначаються на правовому статусі особи, яка підозрюється (обвинувачується) у вчиненні кримінального правопорушення, але і є гарантіями від безпідставного і необґрунтованого обвинувачення.

Тільки суд як єдиний орган у державі наділений відповідно до Конституції України таким правом може визнати особою винуватою у вчиненні кримінального правопорушення і призначити за це відповідне покарання.

Засада свободи від самовикриття та право свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї міститься в ч. 1 ст. 63 Конституції України, яка проголошує, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Це положення Конституції в юридичній літературі здобуло назву імунітету свідка, хоча законодавчо таке визначення не закріплено. Під ним розуміється звільнення деяких учасників кримінального провадження від обов'язку давати показання відносно себе чи осіб, визначених у законі (близьких родичів та членів сім'ї, перелік яких передбачено у п.1 ст.3 КПК).

Зміст даної засади кримінального судочинства полягає в тому, що:

1. Жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення,

показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення.

2. Кожна особа має право не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомленою про ці права.

3. Жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення (ст.18 КПК).

Також в ч. 8 ст. 224 КПК зазначено, що особа під час допиту має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування.

Інститут імунітету свідка передбачає: свободу від самообвинувачення (не давати показання проти себе та відмовлятися від відповіді на запитання); відмову від давання показань проти близьких родичів та членів сім'ї, які можуть стати підставою для їх підозри чи обвинувачення; звільнення такої особи від кримінальної відповідальності за відмову від дачі показань щодо себе і близьких родичів та членів сім'ї.

Незважаючи на те, що інститут імунітету передбачає у своїй назві «свідка», він поширюється на будь-якого учасника кримінального провадження незалежно від його процесуального статусу.

Право особи не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення у вчиненні нею злочину повинно бути своєчасно та у повному обсязі роз'яснено особами, що проводять кримінальне провадження. Нероз'яснення цього права тягне за собою кримінально-процесуальні наслідки – такі показання не можуть бути визнані допустимими.

Гарантіями функціонування засади є: заборона законом використання доказів, отриманих в результаті істотного порушення прав та свобод людини; заборона притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які користуються імунітетом свідка.

Обмеження засади шляхом незаконних дій з боку особи, що проводить досудове розслідування, тягне за собою кримінальну відповідальність за ст.373 КК України «Примушення давати показання», кваліфікуючою ознакою якої є примушування із застосуванням насильства або знущання над особою.

Засада заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення (ст. 19 КПК).

В ст. 61 Конституції України зазначено, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

Аналогічна за змістом і дана засада, передбачена ст.19 КПК:

1. Ніхто не може бути двічі обвинуваченим або покараним за кримінальне правопорушення, за яким він був виправданий або засуджений на підставі вироку суду, що набрав законної сили.

2. Кримінальне провадження підлягає негайному закриттю, якщо стане відомо, що по тому самому обвинуваченню існує вирок суду, який набрав законної сили.

Таким чином, закон забороняє повторне притягнення до кримінальної відповідальності як у випадках коли особа була засуджена за кримінальне правопорушення, так і у випадках коли щодо неї було винесено виправдовувальний вирок. Застосовується ця засада і у випадках коли судом була постановлена ухвала щодо закриття кримінального провадження та звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності при відмові прокурора від підтримання державного обвинувачення і відсутності згоди потерпілого підтримувати обвинувачення (ст.340 КПК) та при звільненні обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадках, встановлених кримінальним законом (ст.285 КПК). При цьому для дії засади не має значення яким судом (національним чи іншої держави) особа була виправдана, засуджена чи звільнена від кримінальної відповідальності.

Кримінальний процесуальний закон забороняє притягати двічі за одне й те саме кримінальне правопорушення саме до кримінальної відповідальності. Але це не означає, що особа, яка його вчинила не може бути притягнута до інших видів юридичної відповідальності (зокрема, цивільно-правової).

Крім того, засада не є абсолютною перепорою для повторного розгляду питання про кримінальну відповідальність за одне й те саме кримінальне правопорушення. Такі випадки передбачені в КПК: 1. перегляд судових рішень, які вступили в законну силу, за нововиявленими обставинами (ст. 459 КПК); 2. в разі скасування вироку суду, ухваленого на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим); між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим) про визнання винуватості, яка не виконується засудженим (ст.476 КПК).

Законом передбачено, що якщо стане відомо про існування вироку, який набрав законної сили, по одному і тому ж обвинуваченню, то кримінальне провадження підлягає негайному закриттю. Відповідно до ст. 284 КПК прокурор закриває провадження на стадії досудового розслідування за наявності вироку по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або ухвали суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню. В стадії судового розгляду за тих же підстав суд повинен винести ухвалу про закриття кримінального провадження.

Засада забезпечення права на захист. Забезпечення права на захист є однією з основних засад кримінального судочинства в Україні (ст. 129 Конституції України). Це право закріплено в кожному міжнародному нормативному акті, в якому йдеться про права людини.

Як правильно зазначає М.М. Михеєнко, забезпечення підозрюваному і обвинуваченому права на захист полягає в тому, що закон: 1) наділяє їх як суб'єктів кримінального провадження такою сукупністю процесуальних прав,

використання якої дозволяє їм особисто захищатися від підозріння чи обвинувачення у вчиненні злочину, обстоювати свої законні інтереси (це можна назвати особистим захистом); 2) надає згаданим особам право скористатися допомогою захисника, а в окремих випадках визнає участь захисника в справі обов'язковою (це можна назвати професійним захистом); 3) покладає на слідчого, прокурора, слідчого суддю і суд обов'язок роз'яснити підозрюваному і обвинуваченому їх процесуальні права (ч. 2 ст. 20 КПК України) і забезпечити їм можливість здійснення цих прав і захисту від підозріння й обвинувачення, а також охорону їх особистих і майнових прав; це можна назвати службовим, або офіційним, захистом.

Процесуальними гарантіями права на захист виступають: презумпція невинуватості; правило про недопустимість доказів; правило про недопустимість погіршення правового становища виправданого і засудженого; норми, які забезпечують свободу оскарження в апеляційному та касаційному порядку рішень суду.

Суб'єктами права на захист виступають підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, а також особа щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру (у межах встановлених чинним законодавством).

Право на захист передбачає не тільки процесуальні права, а і процесуальні обов'язки осіб, які ведуть процес (слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд). Що стосується останніх, то вони зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, виправданому право мати захисника, забезпечити право на отримання кваліфікованої правової допомоги з боку обраного ними або призначеного захисника, а також можливість захищатися встановленими законом засобами від підозри та обвинувачення.

Так, слідчий суддя в обов'язковому порядку вживає необхідних заходів для забезпечення особи, яка позбавлена свободи, захисником і відкласти будь-який розгляд, у якому бере участь така особа, на необхідний для забезпечення особи захисником час, якщо вона бажає його мати або якщо слідчий суддя вирішить, що обставини справи вимагають участі захисника (п.9 ст.206 КПК).

Відповідно до ч.4 ст.208 КПК у разі затримання особи уповноважена службова особа, що здійснила затримання, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також серед інших роз'яснити право мати захисника.

Важливе значення для здійснення права на захист має побачення підозрюваного, обвинуваченого із захисником до першого допиту, і не звичайне побачення, а конфіденційне. Суть конфіденційності полягає у тому, що підозрюваному чи обвинуваченому перед першим допитом має бути надана можливість зустрітися із захисником віч-на-віч за умови, що їх бачать, але нечують. Остання обставина є найважливішою ознакою реалізації цього права. Від правильної її реалізації багато в чому залежить весь подальший перебіг розслідування і судового розгляду кримінального провадження.

Конституційне право на кваліфіковану юридичну допомогу з боку захисника (адвоката) означає, що у випадках коли сам підозрюваний (обвинувачений) не може запросити захисника, але і не відмовляється від юридичної допомоги, суд, слідчий суддя, прокурор, слідчий зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні. Ст.14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» передбачає, що право на безоплатну юридичну допомогу мають: 1. Особи, які затримані за підозрою у вчиненні злочину; 2. Особи, до яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою. Така допомога надається протягом 72 годин з моменту затримання; 3. Особи, стосовно яких у кримінальних провадженнях відповідно до положень КПК захисник залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії.

Порушення права на захист є істотним порушенням вимог кримінально-процесуального закону і в усякому разі його допущення вирок суду належить скасувати.

Гарантування підозрюваному і обвинуваченому права на захист полягає в тому що ст. 20 КПК України передбачає:

1. Підозрюваний, обвинувачений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, а також користуватися правовою допомогою захисника.

2. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника.

3. У випадках, передбачених КПК або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави.

4. Участь у кримінальному провадженні захисника підозрюваного, обвинуваченого, представника потерпілого не звужує процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого.

Засада доступу до правосуддя та обов'язковість судових рішень.

Ця засада кримінального процесу України є відображенням вимог міжнародно-правових стандартів у сфері кримінального провадження. Так, у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справ упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунуто проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо

необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

Статтею 21 КПК України закріплено засаду доступу до правосуддя, зміст якого полягає в тому, що:

1. Кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи у розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону.

2. Вирок та ухвала суду, що набрали законної сили в порядку, визначеному КПК, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України.

3. Кожен має право на участь у розгляді в суді будь-якої інстанції справи, що стосується його прав та обов'язків, у передбаченому КПК.

4. Якщо інше не передбачене КПК, здійснення кримінального провадження не може бути перешкодою для доступу особи до інших засобів правового захисту у випадку, якщо під час кримінального провадження порушуються її права, гарантовані Конституцією України та міжнародними договорами України.

Засада передбачає виняткове право суду здійснювати правосуддя. Цим самим суд виділяється із числа органів, що ведуть процес, а судовий розгляд визначається центральною стадією кримінального процесу. Однак дія засади не обмежується діяльністю суду першої інстанції, а розповсюджується на всі судові стадії.

Доступ до правосуддя – це право учасників процесу звертатися до суду за захистом своїх прав і законних інтересів; оскаржувати до слідчого судді, суду дії та рішення прокурора, слідчого, керівника слідчого підрозділу.

Конституція України (ст. 124) проголошує, що рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими на всій території України.

Рішення - найважливіший акт здійснення правосуддя. Обов'язковість рішень суду підкреслює авторитет судової влади і сприяє утворенню режиму законності і зміцненню правопорядку в державі. Судові рішення інших держав є обов'язковими до виконання на території України за умов визначених законом України, відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 13 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”).

Невиконання судового рішення тягне за собою різні види відповідальності аж до кримінальної включно (ст.382 КК).

У судовому провадженні мають право брати всі учасники процесу. Положення чинного кримінального процесуального закону передбачають безумовних підстав для скасування рішення суду якщо правосуддя здійснювалось за відсутності деяких учасників процесу (зокрема, за відсутності захисника, коли його участь є обов'язковою тощо).

Засада змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Ця засада конкретизує конституційну засаду судочинства – змагальність сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (п. 4 ч. 3 ст.

129 Конституції України). Вона також конкретизує положення статті 7 Загальної декларації прав людини, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Змагальне кримінальне провадження новела чинного кримінального процесуального закону оскільки тепер на всі стадії кримінального процесу.

Змагальність передбачає таку побудову кримінального процесу, при якій функції обвинувачення, захисту чітко розмежовані між собою, відокремлені від функції вирішення кримінального провадження і виконуються суб'єктами (сторонами), що користуються рівними правами для відстоювання своїх інтересів (обвинувач, захисник). Суд при цьому займає керівне становище у процесі, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин кримінального провадження і вирішує його по суті. Таким чином, чітко розподіляються функції обвинувачення, захисту, правосуддя; сторони у процесі мають рівні процесуальні права; керівна роль у процесі надається суду, тому що тільки він приймає рішення по суті провадження.

Відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України до сторони обвинувачення відносяться: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених КПК; до сторони захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Сутність засади змагальності – використання сторонами за допомогою процесуальних прав участі у доказуванні і відстоюванні своєї процесуальної позиції. Її зміст – сукупність закріплених у процесуальному законі положень, способів їх реалізації, завдань та інтересів, що забезпечують змагальність у процесі.

Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду клопотань, скарг, речей, документів, інших доказів, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК.

Під час кримінального провадження функції обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той же орган чи службову особу. Це одна з гарантій здійснення цієї засади. У разі виникнення конфлікту інтересів під час виконання своєї функції учасник процесу з будь-якої сторони повинен заявити самовідвід. В цьому випадку інші учасники процесу можуть заявити відвід.

Змагальність кримінального процесу, таким чином, характеризується наявністю таких рис: 1) чітке розмежування функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи; 2) право суб'єктів відстоювати свої інтереси шляхом змагання між собою; 3) рівність процесуально-правових можливостей сторін обвинувачення і захисту; 4) особлива роль суду у процесі як незалежного і неупередженого суб'єкта. Суд не може перебирати на себе ні функцію захисту, ні функцію обвинувачення, так само як і жодна зі сторін не може виконувати функції суду.

Засада змагальності проявляється у всіх стадіях кримінального процесу, починаючи зі стадії досудового розслідування. Зокрема, на цій стадії змагальність проявляється у випадках обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, оскарження до суду процесуальних рішень слідчого, прокурора, де вирішення відповідних питань здійснюється у формі змагання сторін захисту і обвинувачення.

Засада права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності. Право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб закріплено у ст.55 Конституції України. В кримінальному судочинстві право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого є гарантією захисту особистих прав і свобод. Свобода оскарження дозволяє повною мірою реалізувати процесуальні права і забезпечити захист інтересів, а також усунути порушення і помилки, допущені під час кримінального провадження.

Закон передбачає, що таке оскарження можливе як до прокурора, так і до слідчого судді. Право вибору належить особі, права якої порушено.

Оскаржити можна як процесуальні рішення, так і дію чи бездіяльність осіб, що ведуть провадження. Перелік рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування, які можуть бути оскаржені під час його провадження до слідчого судді передбачено ст. 303 КПК. Це: 1) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, не поверненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК, а також у не здійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений КПК строк – заявником, потерпілим, підозрюваним, володільцем тимчасово вилученого майна; 2) рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування – потерпілим, підозрюваним; 3) рішення слідчого про закриття кримінального провадження – заявником, потерпілим; 4) рішення прокурора про закриття кримінального провадження – заявником, потерпілим, підозрюваним; 5) рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим – особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою; 6) рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора при застосуванні заходів безпеки – особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом; 7) рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) – особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання; 8) рішення слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими главою 39 КПК – підозрюваним.

Однак і не передбачені цим переліком рішення, дії чи бездіяльність також можуть бути оскаржені, але у формі заявлення клопотань до суду під час здійснення ним підготовчого провадження (п.4 ч.2 ст. 315 КПК).

Крім того, під час досудового провадження можна також оскаржити ухвали слідчого судді в апеляційному порядку (ст. 309 КПК). Оскарження ухвал слідчого судді здійснюється в апеляційному порядку.

Забезпечення реалізації права на оскарження рішення суду в апеляційному чи касаційному порядку гарантує особі перегляд рішення, ухваленого щодо неї, судом вищого рівня. Лише в окремих випадках, передбачених КПК, оскарження рішень суду першої інстанції не допускається (ст. 394, ч.4 ст. 424 КПК).

Слід відзначити, що право на оскарження та перегляд рішень суду першої інстанції судом вищого рівня надається не тільки особам, які брали участь у кримінальному провадженні, а і іншим особам, на думку яких порушені їх права чи законні інтереси процесуальними діями чи рішеннями слідчого судді чи суду першої інстанції.

Засада гласності та відкритості судового провадження та його повне фіксування технічними засобами полягає насамперед у тому, що розгляд справ у всіх судах є відкритим, крім випадків, передбачених законом.

Гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами Конституцією віднесено до основних засад судочинства (п. 7 ч. 3 ст. 129), при цьому Основний закон держави вживає «гласність судового процесу» як синонім «відкритого розгляду справи».

Статтею 27 КПК передбачено, що учасники кримінального провадження, а також особи, які не брали участі у кримінальному провадженні, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, не можуть бути обмежені у праві на отримання в суді як усної, так і письмової інформації щодо результатів судового розгляду. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді інформації про дату, час і місце судового розгляду та про ухвалені в ньому судові рішення, крім випадків установлених законом.

Кримінальне провадження у судах усіх інстанцій здійснюється відкрито. Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках:

- 1) якщо обвинуваченим є неповнолітній;
- 2) розгляду справи про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи;
- 3) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи;
- 4) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом;
- 5) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Особисті записи, листи, зміст особистих телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень можуть бути оголошені у відкритому судовому засіданні, якщо слідчий суддя, суд не прийме рішення про їх дослідження у закритому судовому засіданні на підставі п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК.

Кримінальне провадження у закритому судовому засіданні суд здійснює з додержанням правил судочинства, передбачених КПК. На судовому розгляді в

закритому судовому засіданні можуть бути присутні лише сторони та інші учасники судового провадження.

Під час судового розгляду забезпечується повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку, передбаченому КПК.

Кожен, хто присутній в залі судового засідання, може вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої. Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню, а також проведення звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури допускаються на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін та можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду.

Судове рішення, ухвалене у відкритому судовому засіданні, проголошується прилюдно. Якщо судовий розгляд відбувався у закритому судовому засіданні, судове рішення проголошується прилюдно з пропуском інформації, для дослідження якої проводилося закрите судове засідання та яка на момент проголошення судового рішення підлягає подальшому захисту від розголошення.

Таким чином, сутність засади полягає в тому що кожен громадянин держави (крім неповнолітніх) може взяти участь у судовому розгляді кримінального провадження; ЗМІ можуть висвітлювати перебіг судового процесу, а також іншими засобами повідомляти про його результати. Так, відповідно до ч.2 ст. 328 КПК представники ЗМІ мають пріоритетне право бути присутніми під час відкритого судового засідання.

Учасники судового провадження, а також особи, які в кримінальному провадженні не брали участь, але судом вирішено питання про їх права, свободи, інтереси, обов'язки, мають право одержати інформацію про хід і результати судового розгляду та отримати копії прийнятих процесуальних рішень.

Слухання справ у закритому засіданні суду допускається лише у випадках, встановлених законом, з додержанням при цьому всіх правил судочинства. Отже, закон розглядає засаду гласності як правило, а закритий судовий розгляд – як виняток з цього правила і лише у випадках, передбачених законом. Вироки судів у всіх випадках проголошуються публічно, їх зміст може бути доведено до відома населення і засобами масової інформації. Однак вироки у справах, які слухалися в закритих судових засіданнях, не повинні містити відомості, що стали підставою для проведення закритого судового розгляду.

Дія засади може мати обмежений характер у випадках, коли без дозволу суду свідок, перекладач, експерт, спеціаліст, присяжний не можуть розголошувати відомості, які стали їм відомі в результаті виконання своїх обов'язків під час кримінального провадження (п.3 ч.2 ст.66; п.4 ч.3 ст. 68; п.4 ч.5 ст. 69; п.3 ч.5 ст. 71; п.6 ч.2 ст. 386 КПК). На потерпілого також поширюється це правило, якщо відомості, що стали йому відомі, становлять охоронювану законом таємницю (п.3 ч.1 ст. 57 КПК).

Для дотримання цієї засади кримінального процесу суд може ухвалити рішення про здійснення судового провадження у режимі відеоконференції, зокрема, якщо мова йде про безпеку осіб; проведення допиту малолітнього чи неповнолітнього свідка, потерпілого (ст.ст. 336, 354 КПК).

Втілення ідеї гласності у судочинство має велике значення для формування правосвідомості населення, довіри до правосуддя, забезпечує виховний вплив судового процесу на підсудних, громадян у залі суду і поза нею через засоби масової інформації. Гласність є своєрідним громадським контролем за діяльністю суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, що, безумовно, підвищує у них почуття відповідальності за перебіг і результати процесу, позитивно впливає на етику взаємовідносин осіб, які беруть участь у справі, і посередньо, але досить відкрито сприяє підвищенню професійної кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів завдяки кращому баченню у таких умовах своїх помилок і похибок, а також позитивних актів діяльності.

Гласність судового розгляду забезпечується офіційним записом судового засідання – технічним записом (ч. 5 ст. 27 КПК України) та передбаченим ст. 129 Конституції України повним фіксуванням судового процесу технічними засобами на вимогу хоча б одного учасника судового розгляду справи або за ініціативою суду.

Одним із аспектів дії засади є публікація судових рішень. Ст.1 Закону України «Про доступ до судових рішень» визначає порядок доступу до судових рішень з метою забезпечення відкритості діяльності судів загальної юрисдикції, прогнозованості судових рішень та сприяння однаковому застосуванню законодавства. Цим Законом передбачено ведення Єдиного державного реєстру судових рішень. У Законі закріплено положення, що кожен має право на доступ до судових рішень (ст.2). Воно забезпечується офіційним оприлюдненням судових рішень на офіційному веб-порталі судової влади України, а також такі рішення можуть публікуватися в друкованих виданнях, поширюватися в електронній формі.

Засада мови, якою здійснюється кримінальне провадження.

Кримінальне провадження здійснюється державною мовою. Ст.10 Конституції України та ст.6 Закону України «Про засади державної мовної політики» визначають державною мовою українську.

Відповідно до положень Закону України «Про засади державної мовної політики» судочинство в Україні у цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах здійснюється державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам ч. 3 ст. 8 вказаного Закону, за згодою сторін суди можуть здійснювати провадження цією регіональною мовою (мовами).

Закріплена у ст. 29 КПК України засада відповідає Конституції України (ст. 10), міжнародним документам, до яких у встановленому порядку приєдналася Україна, зокрема Міжнародному пакту про громадянські та політичні права 1966 року (ст. 14) та Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року (ст. 6).

Основними положеннями засади є: 1. сторони, що приймають участь у судочинстві подають до суду процесуальні документи і докази державною мовою; 2. кримінальне провадження в Україні провадиться державною українською мовою; 3. особам, що беруть участь у розгляді справи в суді, забезпечується право користуватися рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, послугами перекладача; 4. особі повідомляється про підозру у вчиненні кримінального правопорушення державною мовою або будь-якою іншою мовою, якою вона достатньо володіє для розуміння суті підозри у вчиненні кримінального правопорушення; 5. судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, надаються сторонам кримінального провадження або особі, стосовно якої вирішено питання щодо застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, у перекладі на їх рідну або іншу мову, якою вони володіють. Переклад інших процесуальних документів кримінального провадження, надання копій яких передбачено КПК, здійснюється лише за клопотанням зазначених осіб. Переклад судових рішень та інших процесуальних документів кримінального провадження засвідчується підписом перекладача; 6. адвокат надає правову допомогу державною мовою або мовою, яка прийнятна для клієнта.

Особа підпадає під визначення такої, що не володіє мовою, якою провадиться судочинство, якщо вона не може добре розуміти цю мову і вільно спілкуватися нею. Відмова підозрюваного (обвинуваченого) від послуг перекладача не є обов'язковою для слідчого, прокурора, слідчого судді, судді.

Якщо особа не володіє державною мовою, то відповідно до вимог п.4 ч.2 ст.52 КПК з моменту встановлення цього факту участь захисника є обов'язковою.

У разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження чи суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача) (ст. 68 КПК).

В законі визначені документи, що підлягають обов'язковому перекладу на рідну мову – судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті. Що стосується інших документів, то вони перекладаються у таких випадках: 1. якщо на вимогу КПК вони вручаються особі; 2. якщо особа заявила клопотання про такий переклад. Переклад судових рішень та інших процесуальних документів засвідчується підписом перекладача.

Порушення цієї засади – істотне порушення кримінального процесуального закону, яке тягне за собою безумовне скасування вироку (постанови).

3. ІНШІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.

Інші засади кримінального провадження.

Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів є однією з підвалин побудови судового розгляду кримінального провадження, при якому суд розглядає і вирішує питання винуватості чи невинуватості обвинуваченого безпосередньо і особисто досліджуючи докази. Суд не вправі

обґрунтовувати рішення доказами, які не були безпосередньо досліджені ним у судовому засіданні за участю сторін.

Дослідження доказів у кримінальному судочинстві може здійснюватися в усній формі. Але фіксується воно у протоколі і журналі судового засідання.

Безпосередність судового розгляду означає, що всі належні і допустимі докази підлягають установленню і дослідженню під час судового засідання. У своєму рішенні суд повинен посилатися на об'єктивно з'ясовані за допомогою досліджених і оцінених доказів обставини.

Разом з цим, з цієї засади є і винятки. Так, наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 349 КПК суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів, які з'ясовують обставини, що ніким не оспоруються. Суд має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії (ч. 3-5 ст.333 КПК). Вирок може бути постановлений без безпосереднього дослідження в суді доказів, якщо у кримінальному провадженні були досягнуті угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) або між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим) про визнання винуватості, а суд визнав за можливе затвердити ці угоди (гл.35 КПК).

Засада безпосередності допускає можливість допиту учасників процесу у режимі відео конференції чи із застосуванням інших технічних засобів для трансляції з інших приміщень, якщо цього вимагають інтереси провадження або безпека допитуваних осіб (ч.3 ст. 351, ч.9 ст.352 КПК).

Дія засади найбільш розкривається у судовому провадженні. Але це не означає, що вона не присутня і при досудовому розслідуванні, оскільки слідчий суддя, прокурор, слідчий безпосередньо сприймають отримані докази, обґрунтовують ними свої процесуальні рішення, залучають до проведення слідчих (розшукових) дій учасників кримінального судочинства та ознайомлюють їх з результатами таких дій. Однак специфічні риси досудового провадження (зокрема, проведення негласних слідчих (розшукових) дій тощо) не дають можливості реалізувати засаду у повному обсязі (так як це відбувається під час судового розгляду).

Засада публічності полягає в тому, що прокурор і слідчий, які мають владно-організаційну повноваження зобов'язані у межах своєї компетенції і в силу закону, у публічних інтересах охорони правопорядку, гарантування безпеки, прав та законних інтересів громадян від злочинних посягань розпочати досудове розслідування, вжити всіх заходів для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила.

Засада підкреслює владно-організаційну діяльність посадових осіб у кримінальному провадженні. Зміст засади полягає: в обов'язку уповноважених на те державою органів при встановленні кримінального правопорушення розпочати його розслідування; провадження ведеться від імені та за дорученням держави, а не приватних осіб; здійснюється у формі, встановленій законодавством України із охороною прав та законних інтересів громадян; зацікавлені особи мають право вимагати від прокурора та слідчого здійснювати свій кримінально-процесуальний обов'язок.

Засадою передбачено тільки дві посадові особи – прокурор та слідчий, які зобов'язані розпочати кримінальне провадження. Цей обов'язок виникає у них невідкладно за наявності повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або в разі самостійного виявлення його.

Винятком з засади публічності є кримінальне провадження у формі приватного звинувачення, яке розпочинається лише на підставі заяви потерпілого (ч.4 ст.26 КПК) щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст. 477 КПК. У даному випадку такий суб'єкт процесу як потерпілий на свій розсуд вирішує питання про можливість звернення до держави з вимогою про притягнення особи, яка кримінальним правопорушенням, завдала школи його правам до кримінальної відповідальності. В даному випадку законодавець пріоритетним вважає приватний інтерес перед інтересом публічним.

Засада диспозитивності – це конституційно-правове положення, згідно з яким суб'єктам кримінального процесу надано та забезпечено можливість вільно в межах закону обирати способи поведінки для захисту своїх кримінально-правових і процесуальних прав, а також впливати на хід та результати кримінально-процесуальної діяльності (п.4 ч.3 ст. 129; ч.1 ст.63 Конституції України, ст. 26 КПК).

Дія цієї засади забезпечується наступними положеннями:

1. Сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених КПК.

2. Відмова прокурора від підтримання обвинувачення тягне за собою закриття кримінального провадження за винятком випадків, передбачених КПК.

3. Слідчий суддя, суд у кримінальному провадженні вирішує лише ті питання, що винесені на його розгляд сторонами та віднесені до його компетенції КПК.

4. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК, – його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Конкретизація положень диспозитивності розкривається в нормах КПК, в яких мова йде про реалізацію сторонами своїх прав (зокрема, давати пояснення, показання; заявляти відводи, клопотання, подавати докази; знайомитися з матеріалами кримінального провадження, журналом судового засідання і технічним записом судового процесу тощо).

У кримінальному провадженні не є суб'єктом диспозитивних прав прокурор. Тому його відмова від державного обвинувачення не стільки право, а обов'язок. Наслідком такого рішення є припинення функції обвинувачення.

Відмовитися від підтримання державного обвинувачення прокурор може (і зобов'язаний) лише за результатами судового розгляду, коли він дійде до переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується перевіреними в суді доказами (ч.1 ст. 340 КПК).

Завданнями слідчого судді є створення рівних умов для сторін процесу щодо відстоювання правильності своєї позиції. При цьому він позбавлений права

на самостійний збір доказів, а здійснює контроль за законністю дій органів, що ведуть провадження, та розглядає заяви і клопотання учасників процесу, допомагаючи реалізовувати свої диспозитивні права.

Суд в процесі розгляду кримінального провадження створює необхідні умови для виконання сторонами процесуальних обов'язків та реалізації прав. При цьому головуючий має спрямовувати судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження (ст. 321 КПК).

Засада передбачає право потерпілого заявити про вчинення щодо нього кримінального правопорушення, передбаченого ст.477 КПК, що дає підставу для початку провадження у формі приватного обвинувачення. При цьому відмова потерпілого від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у такій формі.

Засада розумності строків вперше знайшла своє відображення у КПК відповідно до положень ратифікованої Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у ч.1 ст.6 якої закріплено право кожної людини, проти якої висунуто кримінальне обвинувачення, на справедливий і відкритий його розгляд впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом.

Засада діє в усіх стадіях кримінального процесу. В розумні строки кримінального провадження повинні бути виконані процесуальні дії або прийнято відповідне процесуальне рішення. Такі дії і рішення повинні бути виконані без невиправданої затримки і в межах строків, визначених в КПК.

Поняття «розумні строки» не має чіткого визначення. Проте в законі вказано критерії, за якими визначаються розумність строків: обсяг і складність провадження; кількість слідчих дій, число підозрюваних (обвинувачених), потерпілих та свідків, необхідність проведення експертиз; поведінка учасників кримінального провадження; спосіб здійснення слідчим, прокурором, судом своїх повноважень. Такий строк визначається в кожному випадку окремо, але він не повинен перевищувати чітко встановлені законодавством строки. Проведення досудового розслідування в розумні строки забезпечують прокурор, слідчий суддя, а судового розгляду – суд. При цьому підозрюваний (обвинувачений), потерпілий мають право звертатися до них з обґрунтованим клопотанням про проведення провадження у більш короткі строки, ніж ті, які передбачені КПК.

Законом передбачено, що кримінальне провадження щодо особи, яка тримається під вартою, та неповнолітнього повинно здійснюватися невідкладно і розглянуто в суді першочергово. Проте і інші особи мають право на розгляд обвинувачення проти них в суді в найкоротший строк або на його припинення шляхом закриття провадження.

Відповідно до ч.1 ст.308 КПК підозрюваний, обвинувачений, потерпілий недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування можуть оскаржити прокурору вищого рівня. Службові особи, винуваті у недотриманні розумних строків, можуть бути притягнуті до відповідальності, встановленої законом (ч.3 ст.308 КПК).

Законодавець вперше з метою скорочення строків судового розгляду ввів спрощене провадження щодо кримінальних проступків та кримінальне

провадження на підставі угод: про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) та про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим).